

<https://doi.org/10.36719/2789-6919/43/101-105>

Nərmin İmanova

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant

<https://orcid.org/0009-0005-1240-7670>
imanovanermin434@gmail.com

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Bakıda kilsə və sinaqoqların memarlığının yenilikləri

Xülasə

Bu məqalədə müstəqillik illərində Bakıda yenidənqurma və bərpa işlərinin aparıldığı bir neçə kilsə və sinaqoqların tarixi, bədii xüsusiyyətləri diqqət doğurur. Dini abidələrin memarlıq dizaynında həm ənənəvilik, həm də müasir texnologiyanın necə birləşdiyi əks olunur. Yeni tikililər şəhərin mədəni və dini həyatında rol oynamış, tolerantlığın və çoxmədəniyyətliliyin inkişafına töhfə vermişdir. İstənilən dini tikili, yalnız dini semantika ilə gözdən keçirildikdə öz tarixi semantikasını açıqlayır. Coğrafi mövqeyi, Böyük İpək Yolunun üzərində yerləşməsi Azərbaycana global səviyyədə dinlər və mədəniyyətlər arasında dialoqun qurulduğu məkana çevrilmək imkanı vermişdir. İlk dəfə 1191-ci ildə Azərbaycanın paytaxt şəhəri olan Bakı, əhalisinin etnik tərkibi sayəsində müxtəlif dövrlərdə bütəpərəstlik, zərdüştilik, yəhudilik, xristianlıq, islam və bir çox başqa dini inanclar yayıldığı və bir-birinə qarşılıqlı şəkildə təsir göstərdiyi şəhərə çevrilmişdir. Dövlət müstəqilliyi bərqərar olduqdan sonra, Azərbaycanda milli-dini dəyərlərə qayıdılda, habelə dinin cəmiyyət həyatında roluna baxışda yeni mərhələ başlanmışdır. Bu yeni mərhələ memarlıqda da özünü biruzə verir.

Açar sözlər: *Bakı, yenidənqurma, tikili, sinaqoq, memar, müstəqillik, kilsə, Azərbaycan*

Narmin İmanova

Azerbaijan State University of Culture and Art
Master student

<https://orcid.org/0009-0005-1240-7670>
imanovanermin434@gmail.com

Innovations in the Architecture of Churches and Synagogues in Baku After the Restoration of State Independence

Abstract

In this article, the history and artistic features of several mosques, churches, and synagogues that were reconstructed and restored in Baku during the years of independence attract attention. In the architectural design of religious monuments, the combination of both tradition and modern technology is reflected. New constructions have played a role in the city's cultural and religious life, contributing to the development of tolerance and multiculturalism. Any religious building, when examined solely through its religious semantics, reveals its historical semantics. Its geographical location on the Great Silk Road has provided Azerbaijan with the opportunity to become a global center for interfaith and intercultural dialogue. Since 1191, Baku has been the capital city of Azerbaijan. Thanks to its diverse ethnic composition, it has become a city where various religious beliefs – including paganism, Zoroastrianism, Judaism, Christianity, Islam, and many others – have spread and mutually influenced each other throughout different periods. After the establishment of state independence, a new phase began in Azerbaijan regarding the return to national-religious values and the role of religion in societal life. This new phase is also reflected in architecture.

Keywords: *Baku, reconstruction, building, synagogue, architect, independence, church, Azerbaijan*

Giriş

Tarix boyu fərqli mədəniyyətləri və dini irsi qoruyub saxlamaq Azərbaycan dövlətinin əsas prioritetlərindən biridir. Azərbaycan mütəqilliyini bərpa etdikdən (18 oktyabr 1991-ci il) sonrakı dövrdə maddi-mədəniyyət abidələrinin bərpası və mühafizəsi hər zaman dövlət başçılarının diqqət mərkəzində olmuşdur. Son illərdə tarixi abidələrin bərpası üçün görülən tədbirlər dini-mədəni dəyərlərə yüksək qiymət verildiyinin bariz nümunəsidir. Ümumilli Lider Heydər Əliyev dini tikililərin bərpasına uzunmüddətli din siyasətinin tərkib hissəsi kimi yanaşmışdır. O, ölkəyə rəhbərlik etməyə başladığı ilk vaxtlardan bəri, tarixi-dini abidələrin bərpasını öz nəzarətinə götürmüşdür. Prezident İlham Əliyev də Azərbaycanda dövlət-din münasibətlərinin yüksək səviyyədə təmizlənməsinə, tolerantlıq əlaqələrinin möhkəmləndirilməsinə, dini abidələrin bərpasına xüsusi diqqət ayırır. XXI əsrdə Bakının məscidləri ilə yanaşı, bir neçə kilsə və sinaqoqlarında da əsaslı təmir və tikinti işləri aparılmış, iki sinaqoq yenidən inşa edilmişdir.

Tədqiqat

Azərbaycanda ikinci əsas din hesab edilən xristianlığın yayılma tarixi qədim dövrlərə gedib çıxır. Belə ki, I əsrdə İsa peyğəmbərin həvariləri tərəfindən ölkədə xristian dini yayılmışdır. Tolerantlığın yüksək səviyyədə inkişaf etdiyi Azərbaycanda xristianlar müxtəlif dövrlərdə fərqli şəraitdə yaşamış və öz dini, milli-mənəvi dəyərlərini qorumağa çalışmışlar. Bakının ən qədim pravoslav kilsələrindən olan Mixail Axangel kilsəsi 1840-1845-ci illərdə inşa edilmişdir. Rus Pskov memarlıq üslubunda inşa edilmiş kilsə Bakı donanması kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1991-1992-ci illərdə abidədə ilk dəfə təmir işləri aparılmışdır. Bu zaman kilsədə yeni çar qapıları, həmçinin qurbangah tikilmişdir. Nəqqaşlıq işləri rəssam Ems tərəfindən həyata keçirilmişdir. 1966-cı il, Milad bayramında baş vermiş yanğın zamanı məbədə zərər görmüş və daha sonra 1990-cı illərdə bərpa işləri həyata keçirilmişdir. Kilsənin aşağı mərtəbəsində Həvari Varfolomeyin adına prixod yerləşir ki, bu prixod 2000-2006-cı illərdə Bakı yeparxiyasının arxiyepiskopu Aleksandr İşenin təşəbbüsü ilə tikilmişdir. 2 mərtəbəli kilsənin əsaslı yenidənqurmasına 2013-cü ildə başlanmışdır. Tikilinin dam örtüyü 2015-ci ildə dəyişdirilmişdir. Yerli əhəlinin dəstəyi ilə 2018-ci ildə yeni günbəz quraşdırılmış və qızılı xaç qoyulmuş məbədin abadlaşdırılması 2019-cu ildə "Lukoyl-Azərbaycan" QSC-nin dəstəyi ilə tam başa çatdırılmışdır. Bu layihənin müəllifi memar Sabir Məhərrəmov olmuşdur. Pəncərələr dəyişdirilmiş, dekorativ barmaqlıqlar qoyulmuş, istilik sistemi quraşdırılmış, eyni zamanda yeni darvazalar salınmışdır.

Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2020-2021-ci illərdə Vidadi və Zərgərpalan küçələrinin kəsişməsində yerləşən Mixail Arxangel kilsəsində geniş şəkildə yenidənqurma və bərpa işləri həyata keçirilmişdir. Bərpa zamanı abidənin planının ilkin strukturu qorunub saxlanmış, zərli günbəz, zəng qülləsi quraşdırılmışdır. İnteryer və kilsə tağlarının rəsmləri yenilənmiş, divarlar rənglənmişdir. Abidənin ikonaları Moskva Dövlət Rəssamlıq və Dizayn Akademiyasının peşəkar ikona rəssamları tərəfindən yerinə yetirilmişdir. "ArchiSO" tikinti şirkətinə həvalə edilən yenidənqurma işləri 2022-ci ildə yekunlaşmışdır. Tikilinin fasadında yerli daş və kərpicdən istifadə edilmişdir. Sadə zərif pliastrlar, arxalı pəncərələr məbədə ayrıca gözəllik verir. İnteryerdəki zərif oyulmuş ikonosta diqqəti

cəlb edir. Burada İsa Məsihin, Məryəmin və digər müqəddəs şəxslərin obrazları yer alır. Məbəddəki freskalar və dekorativ elementlər dini süjetlərlə zənginləşdirilmişdir. Kilsə pravoslav “cross-in-square” planı əsasında tikilmişdir. Bu plan mərkəzdə yerləşən kubanı dəstəkləyən pendentivlər, şərqdə yerləşən yarım dairəvi apse ilə tamamlanır. Belə bir struktur məkanın düzgün işıqlandırılması üçün əlverişlidir.

Digər yeni bərpa olunmuş abidə – Müqəddəs Bakirə Məryəmin Məsum Hamiləliyi kilsəsi şəhərin Şamil Əzizbəyov küçəsində yerləşir. Müstəqillikdən qabaq, hələ 1909-1912-ci illərdə Zərifə Əliyeva və Rəşid Behbudov küçələrinin kəsişməsində “Müqəddəs Bakirə Məryəmin Məsum Hamiləliyi” kostyolu tikilmişdir. Məbədin memarı polşalı İosif Kasperoviç Ploşko idi. 1934-cü ildə kostyol dağıdılmış, yerində klub tikilmişdir. Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, Ümumilli Lider Heydər Əliyevin sərəncamı ilə həmin kilsənin yenidən inşa edilməsi üçün ərazi ayrılmışdı. Bakıda yerləşən yeganə katolik kilsəsinin inşa ediləcəyi ərazi 2004-cü ildə ölkəmizə gəlmiş Vatikan nümayəndə heyətinin başçısı olan kardinal Toran tərəfindən təqdis edilmişdir. 2005-ci il Azərbaycana gələn Roma-Katolik kilsəsinin rəsmisi, kardinal Kresçensio Sepe prezident İlham Əliyev tərəfindən qarşılanmış və kilsənin bünövrəsinə qoyulacaq ilk daşı təqdis edərək dua etmişdir. Bakı şəhərinin baş memarı Akif Abdullayevin və Neapol Memarlıq Universitetinin professoru Pado Ruceyronun layihəsi əsasında inşa olunmuş kilsənin tikintisi 2007-ci ilin fevralında başa çatmışdır.

Kilsənin həyət divarında yerləşdirilmiş mozaikalarda xristian dininə xas motivlər yer alır, birinin üzərində İsa Məsih çarmıxı daşıyarkən təsvir edilib. Müasir neoqotik üslubda tikilmiş kilsənin ümumi strukturu 3 nefli bazilika şəklindədir. Əsas nef yan neflərdən daha geniş və hündür olduğundan tikilinin monumental təsirini artırır. Pəncərələri vitrajlarla bəzədilmişdir. Kilsənin 2 zəng qülləsinin arasında, fasadın mərkəzində yerləşən böyük rozet pəncərəsi abidənin işıqlandırılmasında mühüm rol oynayaraq məbəddə mistik atmosfer yaradır. Fasadda Məryəm Ananın heykəli yer alır. Daxili məkanın ən diqqətəlayiq nöqtələrindən biri də, altar hissədəki dini motivli bədii heykəllərin görüntüsüdür. Monumentallığı ilə gözxoxşayan məbəd Bakıdakı katolik icmasının mərkəzi olaraq fəaliyyət göstərir. 1256 m² ərazisi olan kilsənin salonunda eyni vaxtda 250-300 nəfərin ibadət etməsi üçün şərait vardır. İstilik, havalandırma, yanğınsöndürmə sistemləri quraşdırılmış tikilinin giriş hissəsində binanın təməlinin qoyulduğu tarix, memarların və inşaatçı şirkətlərin adları qeyd olunmuş lövhə yerləşir.

Azərbaycanda yaşayan ən qədim xalqlardan biri olan yəhudilərin ölkədə üç icması fəaliyyət göstərir. Bunlar dağ yəhudiləri, aşkenazi yəhudiləri və gürcü yəhudiləridir. Prezident İlham Əliyevin hakimiyyətinin ilk illərində Bakıda dağ yəhudiləri və aşkenazi yəhudilərinə məxsus yeni sinaqoqlar tikilmişdir. Dağ yəhudilərinin sinaqoqu Bakıda 1945-ci ildə mövcud olmuşdur. O indiki Qış parkının ərazisində yerləşirdi. Lakin məbədin əlverişli şəraiti yox idi. 2010-cu ildə paytaxtda şəhərsalma işləri aparılan zaman yeni sinaqoqun inşası zərurəti yaranmışdı. Belə ki, Qış parkının salınması üçün ərazidəki köhnə sinaqoq sökülmüş, əvəzində Nəsimi rayonunda yeni sinaqoqun tikintisinə başlanılmışdır. Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü və maliyyə dəstəyi hesabına tikilmiş dağ yəhudiləri üçün inşa olunan sinaqoqun 5 aprel 2011-ci ildə açılış mərasimi keçirilmişdir.

Məbəddə kitabxana, yemək otağı, inzibati otaqlar yerləşir. Tikilinin fasadı sadəliklə harmoniyanı özündə cəmləyir. Daşdan ucaldılmış binada oyma işləri, yəhudi inancına xas olan ornamentlər yer alır. Sinaqoqda yəhudi ənənəsinin dini-mədəni simvolu olan menora və yəhudilərin müqəddəs kitabı olan Tövrat sərgilənir.

Aşkenazi yəhudiləri Mərkəzi və Qərbi Avropada məskunlaşan yəhudi icmasını ifadə edir. “Aşkenaz” termini orta əsrlərdə meydana gəlmişdir. Belə ki, Almaniyayı təsvir etmək üçün istifadə edilirdi. Bu ərəzidə yaşayan yəhudilərə “Aşkenazi” adı verilmişdi. İlk dəfə ölkəmizdə aşkenazi yəhudiləri 1811-ci ildən Bakıda məskunlaşmışlar. 2002-2003-cü illərdə paytaxtda Avropada ən böyük sinaqoqlardan biri hesab edilən Aşkenazi yəhudilərinin sinaqoqu tikilmişdir.

Məbəd Dilarə Əliyeva küçəsində yerləşir. O həm də Gürcüstan yəhudilərinin sinaqoqu hesab edilir. 2003-cü il mart ayının 9-da açılış mərasimi keçirilən sinaqoqun tikilməsi Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi və Rus Pravoslav Kilsəsinin Qafqaz və Xəzəryanı Yeparxiyasının xaricdə yaşayan yəhudi təşkilatlarının maliyyə dəstəyi hesabına həyata keçirilmişdir. Ağ daşdan inşa edilmiş bina 3 mərtəbəlidir. Məbədin girişində lövhələr yer alır ki, burada tikilinin layihəsində əməyi olmuş hər bir şəxsin və təşkilatın adı öz əksini tapır. Sinaqoq memar Aleksandr Harberin layihəsinin əsasında ucaldılmışdır. Bina ümumilikdə sadə və funksional dizayna malik olsa da, detallarda incə işləmələrə də rast gəlinir. Məbədin ibadət zalı qadın və kişilər üçün ayrılmış bölmələrdən ibarətdir. Qüds memarlıq üslubunda inşa edilmiş sinaqoqun daxili məkanı geniş və işıqlıdır.

Nəticə

Azərbaycanda dini müxtəlifliyin qorunması hər zaman beynəlxalq səviyyədə yüksək qiymətləndirilmişdir. Ölkəmizin bu sahədə həyata keçirdiyi təcrübə digər dövlətlər üçün də nümunə olmuşdur. Dini abidələrin bərpa edilərək mühafizəsi həm keçmişə, həm də bütövlükdə xalqın milli mədəniyyətinə və dininə sahib çıxmaq deməkdir. XXI əsrin ilk onilliyində Bakıda məscid, sinaqoq və kilsələrin tikilməsi, bu sahədə yenidənqurma işlərinin həyata keçirilməsi dövlətimizin tolerantlığının maddiləşmiş sübutu hesab olunur. Bu dövrdə bütün dini icmalara bərabər şərait

yaradıldığı kimi katolik, pravoslav və yəhudi icmalarına da qayğı göstərilmişdir. Bu baxımdan ölkəmiz tolerantlığın təmin edilməsi və bütün dünyaya yayılması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayeva, A. (2018). *İslam mədəniyyəti: Keçmişdən bu günə*. Tuna.
2. Abdullayeva, N., Əbdülrəhimov, R. (2013). *Erkən kapitalizm dövrünün memarlığı*. Şərq-Qərb.
3. Abdullayeva, S. (2013). Azərbaycanca kilsələr: Dini dözümlülüyün uzunömürlü şahidləri. 525-ci qəzet, 6.
4. Əliyev, İ. (1966). *Din və kilsə haqqında: sənədlər məcmuəsi*. Azərneşr.
5. Hacıbəyli, Ə. (2015). Prezident İlham Əliyev dünyada yəhudilər üçün sinaqoq tikən yeganə dövlət başçısıdır. *Zaman*, 13.
6. Qənbərov, A. (2019). *Azərbaycanda dövlət-din münasibətləri: dünyəvililiyin nəzəri və hüquqi əsasları*. Nurlar.
7. Rəhimzadə, M. (2001). *İnam dünyam*. Azərbaycan.
8. Səfərli, S. (2018). *Müsəlman ölkələrində kilsələr*.

Daxil oldu: 02.12.2024

Qəbul edildi: 24.03.2025